

УДК 343.13

Шепітько І. І.,

здобувач кафедри кримінального процесу,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

м. Харків.

СУДОВИЙ ДОПИТ У ЗМАГАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

***Анотація.** У статті розглянуто проблеми сутності судового допиту та особливості проведення окремих його видів у змагальному кримінальному провадженні. Визначено процесуальні механізми здійснення перехресного, шахового та одночасного допиту. Досліджено предмет допиту судового експерта та встановлено його межі. Висловлені міркування щодо заборони постановки навідних запитань під час перехресного допиту.*

Ключові слова: судовий допит, перехресний допит, допит експерта, судова дія, судовий розгляд, змагальність, кримінальне провадження.

Shepitko I. I.,

the candidate of the department of criminal process,

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv.

JUDICIAL INTERROGATION FOR MALIGNARY CRIMINAL PROCEEDINGS

***Abstract.** The article is devoted to the problem of essence of judicial examination and peculiarities of carrying out its separate types in adversarial criminal proceedings. It was determined the procedural mechanisms for cross-examination, chess and simultaneous interrogation. The subject of interrogation of the forensic expert is investigated and its limits are established. A ban is proposed on leading questions in the course of cross-examination.*

Keywords: judicial interrogation, cross-examination, interrogation of an expert, judicial action, trial, competitiveness, criminal proceeding.

Актуальність теми. Сучасний стан державотворення в Україні пов'язаний із суттєвим реформуванням судової влади та системи правосуддя, формуванням в країні єдиної системи судоустрою та судочинства, що будується на засадах верховенства права і відповідає європейським стандартам. Реформа судової системи — передумова для руху суспільства у напрямку євроінтеграції. Важливим кроком до ефективного правосуддя є масштабні зміни до процесуального законодавства України. Кожна людина має право на справедливий судовий розгляд. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право при вирішенні спору щодо його прав і обов'язків цивільного характеру або при встановленні обґрунтованості висунутого проти нього кримінального

обвинувачення на справедливий і публічний розгляд в межах розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним на основі закону. В системі судових дій важливе місце посідає допит, якому притаманний змагальний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про “змагальність” під час судового допиту свідчать розроблені наукові рекомендації щодо різних сторін кримінального провадження (сторони обвинувачення та сторони професійного захисту). До висвітлення проблем судового допиту та його окремих видів зверталися відомі українські та зарубіжні вчені: Л. Ю. Ароцкер, О. С. Александров, М. Й. Вільгушинський, С. П. Гришин, Л. О. Зашляпін, І. І. Когутич, О. Ю. Костюченко, В. О. Попелюшко, М. І. Порубов та ін. У цих публікаціях визначаються сутність судового допиту, його види і форми, процесуальний порядок проведення.

Постановка завдання. Стан теоретичних досліджень в галузі кримінального процесуального права засвідчує, що залишаються фактично недослідженими проблеми проведення судового допиту в сучасних умовах кримінального провадження, функціональні можливості сторони обвинувачення та сторони захисту під час змагального спілкування на допиті, їх участь та роль у проведенні перехресного допиту, допиту експерта та ін.

Виклад основного матеріалу. Допит у суді посідає важливе місце в системі судових дій. Судовий розгляд, на думку М. І. Порубова, неможливо уявити без допиту, який є “головною процесуальною дією”. Допит — обов’язкова судова дія... Оскільки судові дії слідують одна за одною, розгляд провадиться усно, зовнішньо створюється враження, що судове слідство складається із суцільного допиту осіб, що проходять по справі [18, с. 178, 179].

С. П. Гришин виокремлює головні особливості судового допиту: 1) відкритість, гласність допиту у суді; 2) безпосередність сприйняття та осмислення значення показань судом; 3) суттєвий розрив у часі між обставинами, що описує свідок і проведенням допиту у суді; 4) повторність показань, що надаються в суді; 5) обізнаність свідка про предмет судового допиту; 6) усність судового допиту; 7) відносна швидкоплинність судового допиту; 8) під час судового допиту супротивники вступають у безпосередній контакт один з одним, зі свідками та іншими учасниками судового слідства [6, с. 288–294].

В. Л. Васильєв вважає суттєвими такі психологічні особливості допиту на судовому слідстві: 1) допит у суді обмежено у часі, тому для швидкого налагодження ділового контакту велике значення має те, як говорити і що говорити; 2) необхідно враховувати роль адвоката, його особисті властивості і стиль мислення, тобто передбачувати те, як він може програвати ситуацію, прогнозувати з достатньо великою часткою ймовірності характер його виступу і визначати дієві методи спору з ним; 3) допит у суді за часом далі стоїть від моменту розглядуваних подій, що призводить до забування окремих деталей, у першу чергу дрібних; 4) допит у суді публічний, і не

кожен може у такій обстановці повторити те, що розповідав слідчому в кабінеті; 5) інша тактика допиту — запитання можуть бути різними за змістом і несподіваними для допитуваного; можливий перехід допиту в публічну очну ставку; 6) можуть бути використані нові для допитуваного форми допитів — перехресний та шаховий [3, с. 572–573].

Судовий допит (допит у суді) — вербальна судова дія, яка полягає у спілкуванні учасників судового провадження під час змагальної взаємодії судового розгляду, відповідно до процедури встановленої чинним законодавством, спрямованої на отримання показань (інформації) від обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта.

Під час судового розгляду можуть бути проведені різні види допиту. Термін “судовий допит” є поняттям, яке об’єднує його різні види [5, с. 74]. При цьому, певні види судового допиту безпосередньо названі законодавцем у нормах кримінального процесуального законодавства. Зокрема, залежно від процесуального положення допитуваного у КПК України регламентовано: допит обвинуваченого (ст. 351); допит свідка (ст. 352); допит потерпілого (ст. 353); допит малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (ст. 354); допит експерта в суді (ст. 356). Залежно від повторності проведення допиту у суді: розглядають первинний і повторний допити. Так, у ч. 13 ст. 352 КПК України встановлено, що свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному судовому засіданні за його клопотанням, за клопотанням сторони кримінального провадження або за ініціативою суду, зокрема, якщо під час судового розгляду з’ясувалося, що свідок може надати показання стосовно обставин, щодо яких він не допитувався.

Певною новелою кримінального процесуального законодавства України є проведення судового допиту у режимі відеоконференції. При цьому, поняття відеоконференції має розглядатися як “сеанс зв’язку, який передбачає аудіовізуальний контакт учасників із використанням спеціалізованого програмного забезпечення або обладнання” [4, с. 105]. Зокрема, у ч. 3 ст. 351 КПК України прямо передбачено таку можливість. У цій нормі закону вказано, що “у разі здійснення судового розгляду стосовно декількох обвинувачених, якщо цього вимагають інтереси кримінального провадження або безпека обвинуваченого, допит одного з обвинувачених на підставі вмотивованої ухвали суду може здійснюватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення в порядку, передбаченому статтею 336 цього Кодексу”. При цьому ст. 336 КПК України регламентує порядок проведення процесуальних дій у режимі відео конференції під час судового провадження. У ч. 1 ст. 336 КПК України встановлено, що судові провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров’я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено можливість проведення “допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення...”, що унеможливує його ідентифікацію”. У ч. 9 ст. 352 КПК України передбачено, що у виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод.

Залежно від механізму проведення судового допиту розрізняють: прямий, перехресний та шаховий допити. У КПК України передбачено процедуру проведення лише прямого і перехресного допиту. Так, у ст. 352 КПК України встановлено порядок проведення прямого допиту: свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту — захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе — обвинувачений (ч. 6 ст. 352 КПК України). Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка (ч. 7 ст. 352 КПК України).

У спеціальних літературних джерелах перехресний та шаховий допити деякі автори називають специфічними формами судового допиту. Так, Л. Ю. Ароцкер до специфічних форм судового допиту відносить: основний (багаточисельний), перехресний і шаховий допити [2, с. 21–22]. М. І. Порубов за формою судового допиту виокремлює: основний, додатковий, повторний, перехресний і шаховий [18, с. 189–226]. При цьому, перехресний і шаховий допити властиві лише судовому слідству [14, с. 183]. І. І. Когутич окрім перехресного та шахового судового допиту вирізняє ще й комбінований допит — це поєднання шахового і перехресного допитів [9, с. 121].

Проведення перехресного допиту притаманно змагальному судовому процесу. О. С. Александров та С. П. Гришин зазначають, що перехресний допит є важливим засобом дослідження доказів у змагальному судочинстві. У суді за участю присяжних засідателів значимість перехресного допиту зростає багатократно: він стає домінантою судового змагання. Ведення перехресного допиту — справжнє мистецтво [1, с. 3]. Л. Ю. Ароцкер вказує, що своєрідною формою судового допиту є перехресний допит. Так називають допит за однією і тією самою обставиною справи однієї особи, що проводиться судом, обвинувачами та захисниками, а також іншими учасниками процесу [2, с. 21]. І. І. Когутич пише, що перехресний допит —

такий за якого учасники судового розгляду можуть почергово задавати одній особі запитання щодо будь-яких епізодів (фрагментів) її показань, з метою їхнього уточнення, доповнення і перевірки. Тобто перехресний допит виконують з метою продовження та уточнення основного (первинного) допиту [9, с. 119–120].

Згідно із п. 5 ч. 2 ст. 87 КПК України “порушення права на перехресний допит” суд зобов’язаний визнавати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод. Окрім того, ч. 4 ст. 95 КПК України встановлює, що суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку ст. 225 КПК України (“Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні”).

Положення ч. 7 ст. 352 КПК України не містять обмежень щодо участі обвинуваченого у проведенні перехресного допиту. При цьому слід мати на увазі, що суд зобов’язаний визнати показання свідка чи потерпілого, отримані з порушенням права на перехресний допит недопустимим доказом [13, с. 66–73]. Це положення відповідає міжнародним і європейським стандартам. У ч. 3 ст. 14 МПГПП проголошено право кожного при розгляді будь-якого пред’явленого йому обвинувачення “допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього” [16]. У п. d ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ передбачено “право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення” [10].

На відміну від перехресного допиту, шаховий допит не регламентовано чинним кримінальним процесуальним законодавством. Хоча у певних наукових джерелах шаховий допит визначається як доцільна форма судового допиту, зміст якого полягає у тому, що при допиті однієї особи допитуючий попутно ставить запитання іншим особам щодо обставин, які недостатньо зрозуміло або нечітко викладені у показаннях допитуваного. Мета такого допиту — підтвердити або спростувати дані основного допиту певної особи показаннями інших осіб [2, с. 21–22]. На наше переконання, у сучасних умовах шаховий допит під час судового розгляду може бути проведений у межах одночасного допиту, процедура якого передбачена чинним КПК України.

У деяких літературних джерелах теж зверталася увага на те, що шаховий допит не тільки зовнішньо, але й за змістом подібний до судової очної ставки (одночасного допиту) [9, с. 119].

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає можливість проведення так званого одночасного допиту. У ч. 14 ст. 352 КПК України встановлено, що суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з’ясування причин розбіжності в їхніх показаннях, який проводиться з урахуванням правил, встановлених ч. 9 ст. 224 КПК України.

У процесуальній та криміналістичній літературі висвітлювалися питання щодо сутності, природи та характеристики очної ставки (одночасного допиту). Зокрема, В. О. Коновалова зазначає, що очна ставка — одночасний допит двох осіб з метою встановлення суперечностей, що є в їх показаннях [11, с. 128]. В. Г. Лукашевич пише, що очна ставка — це зведення один з одним і поперемінний допит раніше допитаних осіб про обставини справи, відносно яких ними були надані суперечливі показання [15, с. 66].

У юридичній літературі звернено увагу на те, що очну ставку (одночасний допит) слід проводити у тих випадках, коли мають місце суттєві суперечності у показаннях раніше допитаних осіб. Так, М. Й. Вільгушинський підкреслює, що “суттєві суперечності” у показаннях тих чи інших осіб є оцінним, але визначення їх саме такими виступає підставою для проведення очної ставки (у тому числі в суді) [5, с. 107].

Сутність перехресного допиту полягає у постановці запитань допитуваному різними сторонами змагального процесу. При цьому у кримінальному процесуальному законодавстві можуть міститися певні заборони на постановку певних запитань допитуваному. Зокрема, у КПК України встановлено, що під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження (ч. 8 ст. 352 КПК України). У теорії кримінального процесу та криміналістики мали місце спроби щодо виокремлення заборонених до постановки запитань (сугестивних, навідних, уловлюючих, неетичних та ін.).

На сьогодні досить спірною уявляється позиція законодавця щодо сутності та можливості використання навідних запитань під час перехресного допиту свідка. У ч. 6 ст. 352 КПК України встановлено заборону на постановку навідних запитань. У нормі закону вказано, що під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Але у ч. 7 ст. 352 КПК України прямо передбачено, що під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні запитання. На нашу думку, такий суперечливий стан кримінальної процесуальної регламентації має бути усунений.

Намагання надати визначення навідних запитань у нормі закону свідчить про негативну законодавчу практику. Тому, мова йде не про те, що навідним є запитання, яке містить у своїй конструкції відповідь, частину відповіді або підказку до неї, а про те, що такі запитання здійснюють сугестивний вплив (вплив навіювання) допитуваного, що призводить до добросовісних помилок у його показаннях. Будь-яке запитання ґрунтується на певній інформації, використовує її у своїй конструкції. Треба враховувати й те, що під час судового розгляду певна особа вже була допитана (і як правило не один раз). При цьому і під час прямого і перехресного допиту має місце повторне (багатократне) відтворення раніше наданих показань. Справа полягає не в тому, що у конструкції запитання використано певну

інформацію, а в тому, що така інформація може має сугестивний вплив, негативно впливає на процес формування показань.

У психології сугестія (або навіювання) розглядається як процес впливу на психічну сферу людини, пов'язаний зі зниженням свідомості і критичності при сприйнятті і реалізації змісту, що навіюється, з відсутністю цілеспрямованого активного його розуміння, розгорнутого логічного аналізу й оцінки у співвідношенні з минулим досвідом і даним станом суб'єкта [19, с. 57]. Психологічний механізм навіювання полягає в тому, що у сприймаючої людини певна дія викликається не в результаті логічних міркувань, а переважно шляхом зовнішнього провокування в свідомості уявлення про її настання [12, с. 96, 97]. Фахівець у галузі юридичної психології М. І. Єнікєєв прямо вказує, що навіювання — це укорінення до психічної сфери індивіда без його волі, процес впливу на психіку людини в умовах зниження її свідомості, критичності [8, с. 416].

Тому справедливим є правило, що “під час допиту не можна допускати постановку навідних запитань, які містять елементи сугестії (навіювання)” [20, с. 309]. І. І. Когутич справедливо підкреслює, що перехресний допит не переслідує мети збити допитуваного з його позиції. Мета в іншому — у критичному дослідженні, перевірці та оцінці раніше одержаних показань допитуваного, одержанні від нього нових правдивих даних і, зрештою, у встановленні істини [9, с. 121].

Наведене дозволяє визнати доцільним внесення змін до ч. 7 ст. 352 КПК України та встановити законодавчу заборону щодо постановки навідних запитань під час перехресного допиту. На наше переконання, перехресний допит збільшує небезпеку викривлення інформації, виникнення добросовісних помилок у показаннях. Частина 7 ст. 352 КПК України має бути викладена у такій редакції: “7. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту забороняється ставити навідні запитання. Головуючий зобов'язаний відводити навідні та інші заборонені до постановки запитання”.

У деяких літературних джерелах пропонується до розгляду такий вид судового допиту, як допит спеціаліста. Однак, у КПК України відсутня норма, яка б регламентувала проведення допиту спеціаліста у суді. У цьому відношенні виникає питання: чи може бути взагалі проведено допит спеціаліста у суді за чинним кримінальним процесуальним законодавством. На нашу думку, відповідь на це питання є негативною. Оскільки не встановлено порядок проведення допиту такої особи та не визначено його предмет, режим, умови та ін. Хоча у спеціальних літературних джерелах зустрічається й інша позиція. Так, Є. Є. Демидова пише про можливість допиту спеціаліста під час судового провадження і відносить його до окремого виду допиту [7, с. 189–191].

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України передбачено ст. 360 КПК України — “Консультації та роз'яснення спеціаліста”. Так, у ч. 1 ст. 360 КПК України встановлено, що “під час

дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань". У КПК України передбачено змагальну процедуру взаємодії зі спеціалістом. Зокрема, у ч. 2 ст. 360 КПК України регламентовано, що "спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить запитання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право ставити спеціалістові запитання в будь-який час дослідження доказів".

На користь того, що консультації та роз'яснення спеціаліста є окремою судовою дією є й те, що відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України консультації (роз'яснення) спеціаліста не відносяться до процесуальних джерел доказів. Але вони можуть слугувати підставою щодо призначення судової експертизи (залучення експерта) у кримінальному провадженні [17, с. 136].

Окремим видом допиту є допит експерта в суді. Порядок проведення допиту експерта в суді регламентовано ст. 356 КПК України. У літературних джерелах допит експерта інколи розглядали як "форму застосування спеціальних знань" та пропонували змінити найменування статті "Допит експерта в суді" на "Отримання роз'яснень експерта в суді" [5, с.150].

Згідно зі ст. 12 Закону України "Про судову експертизу" встановлено обов'язок судового експерта надавати роз'яснення щодо даного ним висновку на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду.

У ч. 1 ст. 356 КПК України регламентовано, що за клопотанням сторони кримінального провадження або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить його до присяги. Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Положення цієї норми КПК України передбачають первинність надання висновку експерта, і вторинність проведення його допиту у суді. Є. Є. Демидова підкреслює, що відповідно до чинного КПК України допит судового експерта може бути проведений тільки після того, як усі дослідження завершені, висновок оформлений і наданий суду [7, с. 66]. Окрім того, автор слушно зазначає, що неприпустимо допитувати як судового експерта іншу обізнану особу, якщо вона не надавала висновку, з приводу якого ведеться допит [7, с. 66–67].

За чинним КПК України передбачено змагальний характер допиту експерта. У ч. 2 ст. 356 КПК України встановлено, що експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, — сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а

також головуючим та суддями. Положення даної норми закону слід розуміти так, що допит експерта проводиться у два етапи — спочатку прямий допит, а після цього перехресний [17, с.127]. Окрім того, суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжностей в їхніх висновках, що стосується одного і того самого предмета чи питання дослідження (ч. 4 ст. 356 КПК України).

Допит експерта в суді здійснюється з метою роз'яснення його висновку. Хоча, Є. Є. Демидова вказує, що предмет допиту судового експерта не співпадає з предметом його роз'яснень. Предмет його роз'яснень охоплює факти відомі йому у зв'язку з проведенням конкретної експертизи. Предметом його допиту є більш широкий комплекс обставин, що підлягає встановленню [7, с. 97].

У ч. 3 ст. 356 КПК України передбачено, що експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. У ч. 5 ст. 356 КПК України регламентовано, що кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надавати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене можна констатувати, що в системі судових дій вербального характеру важливе місце посідає допит. Проведення прямого, перехресного та шахового допиту притаманно змагальному судовому процесу. Висловлені також певні міркування щодо предмета допиту експерта в суді та сутності самостійної судової дії — консультації та роз'яснення спеціаліста. У механізмі проведення судового допиту суттєву роль в отриманні об'єктивних показань відіграє постановка запитань допитуваному різними сторонами кримінального провадження. Пропонується внести зміни до ч. 7 ст. 352 КПК України та встановити законодавчу заборону на постановку навідних запитань під час перехресного допиту.

Література:

1. Александров А. С. Перекрестный допрос : учебно-практ. пособие / Александров А. С., Гришин С. П.. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 296 с.
2. Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ароцкер Л. Е. — М., 1965. — 44 с.

3. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник. — 3-е изд. — СПб. : Питер, 2000. — 624 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / Редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Х. : Право, 2018. — 952 с.
5. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики: монографія / За ред. В. Ю. Шепітька. — Х. : Право, 2010. — 168 с.
6. Гришин С. П. Судебное следствие в смешанном уголовном процессе (гносеологический, процессуальный и тактико-криминалистический аспекты) / Гришин С. П. — М.: Изд-во “Юрлитинформ”, 2008. — 472 с.
7. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. — Х.: Вид. агенція “Апостіль”, 2013. — 232 с.
8. Еникеев М. И. Юридическая психология : учебник. — М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — 517 с.
9. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді: монографія / Когутич І. І.. — Львів : Тріада плюс, 2009. — 448 с.
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950; Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
11. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие. — Х. : Консум, 1999. — 157 с.
12. Короткий психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. — К. : Вища школа, 1976. — 192 с.
13. Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного допиту свідків і потерпілих // Вісник кримінального судочинства. — 2015. — С. 66–73.
14. Криминалистика для государственных обвинителей : учебник / под ред. А. Ф. Козусева, В. Н. Исаенко, А. М. Кустова. — М. : Норма: ИНФРА-М, 2012. — 480 с.
15. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учеб. пособие. — К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1989. — 88 с.
16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ від 16.12.1966; Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148 від 19.10.73) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
17. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 4 т. / за заг. ред.. О. В. Стовби. — Х. : Вид. агенція “Апостіль”, 2015. — Т. III. — 372 с.

18. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном процессе и криминалистике / под ред А. Р. Ратинова. — Минск : Вышэйшая школа, 1968. — 276 с.
19. Психология. Словарь / под общ. Ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.
20. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. — Х. : Харків юридичний, 2007. — 432 с.

References:

1. Aleksandrov A. S. Perekrestnyj dopros : uchebno-prakt. posobyе / Aleksandrov A. S., Hryshyn S. P.. — М. : ТК Velby, Yzd-vo Prospekt, 2005. — 296 s.
2. Arotsker L. E. Krymynalystycheskye metody v sudebnom razbyratel'stve uholovnykh del : avtoref. dys. ...d-ra iuryd. nauk: 12.00.09 / Arotsker L. E.. — М., 1965. — 44 s.
3. Vasyl'ev V. L. Yurydycheskaia psykholohyia : uchebnyk. — 3-e yzd. — SPb. : Pyter, 2000. — 624 s.
4. Velyka ukrains'ka iurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, iurydychna psykholohiia / Redkol.: V. Yu. Shepit'ko (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy; Nats. iuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. — Kh. : Pravo, 2018. — 952 s.
5. Vil'hushyns'kyj M. J. Taktyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky: monohrafiia / Za red. V. Yu. Shepit'ka. — Kh. : Pravo, 2010. — 168 s.
6. Hryshyn S. P. Sudebnoe sledstvyе v smeshannom uholovnom protsesse (hnoseolohycheskyj, protsessual'nyj y taktyko-krymynalystycheskyj aspekty) / Hryshyn S. P. — М.: Yzd-vo “Yurlytynform”, 2008. — 472 s.
7. Demydova Ye. Ye. Taktyka dopytu obiznanykh osib: monohrafiia / za red. V. Yu. Shepit'ka. — Kh.: Vyd. ahentsiia “Apostil”, 2013. — 232 s.
8. Enykeev M. Y. Yurydycheskaia psykholohyia : uchebnyk. — М. : Yzd. hruppa NORMA-YNFRA-M, 1999. — 517 s.
9. Kohutych I. I. Vykorystannia znan' ta zasobiv kryminalistychnoi taktyky i metodyky pid chas rozghliadu kryminal'nykh sprav u sudi: monohrafiia / Kohutych I. I.. — L'viv : Triada plus, 2009. — 448 s.
10. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Mizhnarodnyj dokument vid 04.11.1950; Konventsiiu ratyfikovano Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.97) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
11. Konovalova V. E. Dopros: taktyka y psykholohyia : ucheb. posobyе. — Kh. : Konsum, 1999. — 157 s.
12. Korotkyj psykholohichnyj slovnyk / Za red. V. I. Vojtka. — K. : Vyscha shkola, 1976. — 192 s.
13. Kostiuchenko O. Yu. Osoblyvosti provedennia priamoho ta perekhresnoho dopytu svidkiv i poterpilykh // Visnyk kryminal'noho sudochynstva. — 2015. — S. 66–73.

14. Kryminalistyka dlia hosudarstvennykh obvynytelej : uchebnyk / pod red. A. F. Kozuseva, V. N. Ysaenko, A. M. Kustova. — M. : Norma: YNFRA-M, 2012. — 480 s.
15. Lukashevych V. H. Taktyka obschenyia sledovatel'ia s uchastnykamy ot del'nykh sledstvennykh dejstvyj : ucheb. posobyje. — K. : NYYRYO KVSh MVD SSSR, 1989. — 88 s.
16. Mizhnarodnyj pakt pro hromadians'ki i politychni prava : Mizhnarodnyj dokument vid 16.12.1966; Mizhnarodnyj pakt ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2148 vid 19.10.73) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
17. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy: u 4 t. / za zah. red.. O. V. Stovby. — Kh. : Vyd. ahentsiia "Apostil", 2015. — T. III. — 372 s.
18. Porubov N. Y. Dopros v sovetskom uholovnom protsesse y kryminalistyke / pod red A. R. Ratynova. — Mynsk : Vyshejs'haia shkola, 1968. — 276 s.
19. Psykholohyia. Slovar' / pod obsch. Red. A. V. Petrovskoho, M. H. Yaroshevskoho. — 2-e yzd., yspr. y dop. — M. : Polytyzdat, 1990. — 494 s.
20. Shepit'ko V. Yu. Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyj analiz) : monohrafiia. — Kh. : Kharkiv iurydychnyj, 2007. — 432 s.